

# MACAR DEVLET ARŞİVİ VE TARİHÇESİ

*Tayyip Gökbilgin*

*Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Talebesi*

Macar devlet arşivi de, diğer bütün devletlerin aynı vazifeyi ifa eden merkezî arşivleri gibi, mürekkep bir varlıktır. Yani muhtelif devirlerden kalma ve muhtelif menşee sahip arşivlerin devlet arşivi teşkilâtı altına alınması suretile vücut bulmuştur.

Herhangi bir arşivin halihazır vaziyetini öğrenmek, onu meydana getiren unsurların, taazzufların tetkiki, evvelâ, bugünkü kadro içinde mevzu muhtelif arşivlerin sureti teşekküllerinin evveliyat ve muahhar hallerinin bilinmesiyle kabil olabilir. Başka bir tabirle, eskiden mevcut merkezdeki resmî devairin meydana getirdiği evrakın tarihi seyrini yani hangi zamanlarda hangi makamlara devredildiği ve bugünkü devlet arşivi içerisindeki yerini almaya kadar olan safahatını takip etmek devlet arşivinin bünyesine vakıf olmak demektir. Bu ameliye ne kadar tam ve mükemmel yapılırsa arşivin istinat ettiği temel o derece sağlamdır. Bu suretle başlıca iki fayda temin edilecektir. Evvelâ arşiv materyellerinin progressif mahiyette tarihi seyrini takip ederek menşesine vasıl olunmasıyla bugünkü arşiv tekniğinin istinat ettiği Provenientia [1] prensibine riayet edilmiş olacak, saniyen memleketin idare tarihi ortaya konmuş olacaktır. Birincisi ne kadar pratik bir vasıtayı istihdaf ediyorsa, ikincisi de o nisbette ilmî bir gayedir. Macar devlet arşivinin tarihi inkişafını gözden geçirirken orta zamana kadar geriye gitmek lâzımdır. Macaristanın orta zamandaki devlet teşkilâtında merkezî idarenin arşivi yalnız kırallık arşivi idi. Bu arşiv taazzuvu itibarile herhalde, diğer memleketlerde ol-

[1] Arşiv materyellerini orijinal şeklinde, onu meydana getiren ve nezdinde muhafaza edilmesi icap eden daire veya makamın ismi altında, onun numarası, tarihi sırasına göre muhafaza etmek, o unvanı taşıyan ve zamanında muayyen bir fonksiyona sahip olan o daire veya makamın lâğvedilmesi, başka bir makama bağlanması tarihine kadar veya yeni bir unvan altında işlemesi müddetince onu bir kül addederek müşabih diğer arşiv materyellerinden tefrik ile aslı halinde bulundurmamak prensibi.

duđu gibi, krallık kañçılarlıđından meydana geldi. Bunun ne vakit ne gibi şartlar altında vücut bulduğu malûm olmamakla beraber kiral IV. Béla zamanında (1235 - 1270) ilk kayda tesadüf olunuyor. Anjular devrinde ise (XIV. asır) çok defa mevzuubahs edilmektedir. Krallık arşivi bu kayıtlara göre bidayette Visegrad'da kralın kalesinde bulunuyordu. Bilâhare Buda'ya naklolunuyor ve saraya merbut haznedarlık binasına yerleştiriliyor. Bu arşiv aynı zamanda hükümdar hanedanı arşivini ve yine aynı suretle ecnebî hanedanlarla olan münasebetleri bildiren vesikaları ihtiva ediyordu.

Bu ilk arşiv Muhaç harbini takip eden karışıklık devrinde kaybolmuştur. Muhaç harbini müteakıp orta zamanki müstakil Macar devleti üç kısma bölündükten sonra I. Ferdinandın hâkimiyeti altına geçen kısımda orta zaman merkezi idaresinin o zamanki teşkilâtı tamamen değiştirdi ve orta zaman Macar krallık arşivi gibi bir müessese artık teessüs edemedi.

Habsburgları meşru hükümdar tanıyan memleketin merkezi idaresini 1848 senesine kadar hattâ kısmen 1861-1867 de de şu müesseseler teşkil etti: XVI. asırda teşkil ve XVII, XVIII. asırlarda inkişaf ve tekemmül ettirilen Macar krallık kañçılarlıđı, malî işlere bakan Kamara ve XVIII. asırda tesis edilip vazifesi hemen hemen şimdiki İç işleri Bakanlığının gördüğu işler olan Helytartótanács «Gouvernement de Conseil» dir. Macar hukuku âmmesi noktai nazarından en ehemmiyetli evrak, selefinin ölümünden sonra daima yemin ederek teslim alan Nádorun muhafazasına tevdi ve kañçılarlık arşivinde hıfzolunuyordu. Bütün bu makamlar yaşadıkları müddetçe hususî merkezi bir arşiv tesisine lüzum görmüyorlar, evraklarına, cereyan eden muameleli evraklar çerçevesi içinde kendileri bakıyorlar. Yalnız yukarda mezkûr Kamara XVIII. asırda evraklarını muhafaza için bir arşiv tesis etmek suretiyle bir istisna gösteriyor. Buda «Budín» türkleri tarafından zaptedildikten sonra devletin idare merkezi asırlarca memleket haricinde kaldı ve Habsburg hükümdarlarının idare merkezlerine, Viyanaya, intikal etti. Orta zamanda asılzade sınıflarına istinat eden devlette mücadele merkezi kont ve asılzadeler arasında oluyorken şimdi artık (XVI. asrın ikinci yarısından itibaren) yalnız asılzade hukuku için değil, aynı zamanda memleketin istiklâlini elde etmesi için yapılıyor. Bu vaziyet karşısında asılzadelerin XVI, XVII. asırdaki mücadeleleri devamınca ana yasa hükümlerini ve haklarını ihtiva edip te âmmeğe müteallik bir vaziyet taşıyan evrakın o devirde «memleketin istiklâliyle alâkadar imtiyaz mek-

tupları» adı verilen vesaikin - emniyet altında muhafazası meselesi asılzadeler sınıfı noktai nazarından maziye nisbetle daha büyük bir ehemmiyet iktisap ediyor. Bu nevi evrak orta zamanda olduğu gibi yine Nádor'a tevdi ediliyor. İşte macar devlet arşivinin ilk nüvesini bunlar teşkil ediyor, ki bilâhare hükümdarın taç giymesine ait vesikalar, musalâhanameler, kanunlar, memleketin hudutlarına müteallik vesikalar ve buna müşabih evrakla kemiyet ve keyfiyet bakımından ehemmiyet peyda ediyor.

Kendisi Nádor olan ve Nádorlara muhafaza etmeleri için tevdi edilen, vesaikin ne büyük bir kıymet taşıdığını takdir eden Kont Batthanyi 1765 te «Archivum regni» unvaniyle ilk macar milli arşivini tesis ediyor ve mevzuubahs evrakı ve 1715, 1720 umumi tahrir defterlerinden başka Millet Meclislerinin ve Millet Meclisindeki encümenlerin zabıtlarını, Nádorların ve memleket hâkimlerinin arşivlerini de buraya yerleştiriyor,

Buraya kadar bahsedilen evrak yalnız dar mânada anlaşılan Macaristana aittir. Bundan başka bir de Erdel prensliği vardır ki burada devlet işlerinin görülmesi orta zamanın idare sistemi üzerine kurulduğu için prenslik umumî evrakının muhafazasında da buna uygun şekiller tatbik ediliyor. Erdel millî prensliğinde krallık arşivine mukabil prenslerin aynı vazifeyi gören arşivleri bulunuyordu. Prensliğe ait bu arşivler XVI., XVII. asırlarda birçok müşkilât arasında vücade geldi. Ve büyük bir kısmı muhtelif sebeplerle zayi oldu, her tarafa dağıldı. Yalnız iki prenslik ailesinin arşivi - Rákóczy, Apafi - ele geçti.

Erdel millî prensliğinde merkezî idare ve asılzada sınıfları, macar kiralığı arazisinde olduğu gibi, birbirile mücadele vaziyetinde değildiler. Fakat asılzade sınıfları kendi haklarını teminat altına alan ve umumî bir karakter taşıyan vesikaların bakasını burada da temin etmeğe çalıştılar. Bu maksada Erdel mıntakasında icrayı faaliyet eden noterler arşivleri - Gyulafehérvári káptalan ve Kolozsmanostori konvent - muazzam bir teşkilât halinde hizmet ettiler. Bu iki noterlik arşivi, buna dair kanunlara muhalif olarak, zaman zaman başka karakterdeki resmî devlet evrakı ile de zenginleşti. Prensler kendi arşivlerinden başka idarî evrak, muhaberat, elçi tebliğlerinin birleştirilmesi hususunda bunları da kullandılar. Erdel prensliğinin sukutundan sonra Habsburglar burada da Macaristana benzeyen bir idarî teşkilât vücade getirdiler ve İmparatorluk idarî merkezine bağladılar. Yeni idarî makamlar evraklarını, yeni bir arşiv taazzuvu vücade getirmeksizin, hep bir-

likte sakladılar. Devlet teşkilâtında vukua gelen derin tahavvül neticesinde Macaristan 1848 de bilâhare kat'i olarak 1867 de eski içtimai sınıflardan modern, kanunu esasisi olan bir devlet haline istihale ettiği ve memleketin sevk ve idaresini garbî Avrupadaki nümunesine göre teşkilâtlandırılmış nezaretler ele aldıkları vakit, büyük istihale devrinde faaliyetini tatil eden eski idare cihazlarının asırlık faaliyetleri esnasında husule getirdikleri bir yığın evrak aktüel idari ehemmiyetlerini kaybederek sadece tarihi bir memba haline inkilâp ettiler. O zaman 1874 te macar ilim akademisi müverrih azalarının teşebbüsüyle bugünkü devlet arşivi tesis ediliyor ve, gaye olarak bir taraftan arşivlik evrakın teknik bir nezaret altında merkezileştirilmek suretiyle muhafaza edilmesi, diğer taraftan bunların tarihçiler ve alâkadarlar tarafından tetkik ve tetebunun imkân altına alınması tespit ediliyor. Eskiden kurulan «Archivum Regni» de devlet arşivinin bir şubesi olarak kalıyor. Devlet arşivinin, tesis edildiği zamanki dahili cihazı, zamanın icaplarına uygun bir surette inkişaf ettirilmek suretiyle, halen mevcuttur. Bugün artık yalnız, 1848 de ortadan kalkan, Viyanada kırallık merkezinde bulunan Macar ve Erdel kançılarlıkları, memleket dahilinde vazife gören Helytartótanócs, defterhaneye teka-bül eden «udvari kamara», en yüksek mahkeme «kuria» gibi eski idare teşkilâtının arşivleri değil aynı zamanda 1848 - 49 senelerinde teşkil edilen vekâletlerin müteakiben mutlakiyet adı verilen devirdeki merkezî idarenin evrakını da ihtiva etmektedir. Bundan başka halen mevcut nezaretlerin 1867 - 96 senelerine ait ve günlük ehemmiyetlerini az çok kaybetmiş evrakı da muhafaza maksadıyla teslim almaktadır. Devlet arşivinin diplomatika tesmiye edilen hususî bir kısmında 80 bin parça evraktan mürekkep bütün orta zaman vesikaları ciddi ve ihtimamla bir tarih sırasında olmak üzere muhafaza edilmektedir. Diplomatika şubesi, Macar millî müzesinin arşivi 1934 te devlet arşivine nakledilip te bu kısım ile birleştirildiği vakit çok genişledi. Millî müze arşivi de, daha küçük makamların, bir kısım cemiyetlerin ve millî ehemmiyeti haiz - meselâ millî tiyatro gibi - bazı müesseselerin ve bilhassa asılzade ailelerin, münferit şahısların arşivlerinden ve muhtelif kolleksiyonlardan tereküp ediyordu ki bu kolleksiyonlar da birçok tarihi kıymeti haiz vesikalar, arma taşıyan mektuplar, türkçe vesikalar, istiklâl harbine, mültecilere ait muhtelif ehemmiyetli materyeli ihtiva ediyordu.

İşte bu suretle teşekkül ve yukarıda saydığım materyellerden terekküp eden macar devlet arşivi Macaristan tarihiyle alâkadar en ehemmiyetli ve hattâ yegâne kaynakları ihtiva eden bir yerdir. Bu materyellerin mevcut bulundurulması, ziyalarına ve yıpranmalarına meydan vermiyecek bir surette, teknik bir şekilde kullanılması, ona müracaat eden devlet makamlarının, mahkemelerin, üniversitelerin, tarih araştırmacılarının ve diğer alâkadarların emrine tahsisi, tarihi mahiyetteki meselelerde fikir ve mütalâa dermeyan etmesi gibi devlet arşivlerinin belli başlı vazifelerini görmektedir. Macar devlet arşivindeki iki aylık tetkikatım cemiyet ve millet hayatında ademi mevcudiyeti büyük bir noksanlık addedilecek olan bu gibi ilmî ve hukukî vazifelerin modern bir devlet arşivinde ne büyük bir dikkat ve itina ile başarıldığını bana göstermiştir.

Macar devlet arşivi binası bu maksada göre plâni harbî umûmîden evvel yapılıp inşaatı harpten sonra hitam bularak 1923 te nakledilen Romen tarzı mimarisinde üç katlı bir binadır. En ağır bir yüke dayanabilecek kadar sağlam ve mukavim yapılan arşiv binası cephede mütehassıs arşivcilerin mesai odalarını ve resmî, idarî aksamı, araştırmacılara mahsus salonu, iki cenahta arşivlik malzemenin konulmasına mahsus mahzenleri ihtiva etmektedir. Bu mahzenler her katta üstüste iki kattır. O suretle ki en üstteki rafa uzanmak için bile merdivene ihtiyaç yoktur. Malzeme Fasciculus = fascicüller halinde iki taraflı ve irtifaları istenildiği gibi tanzim edilebilir sabit demir raflarda mevzudur. Raflar arasında sokak denilen küçük aralıklar mevcuttur. Şimdi modern kütüphaneler de bu suretle yapılmaktadır. Arşiv materyallerinin yerleştirildiği az irtifalı katlardan mürekkep böyle bir mahallin, son zamanlarda inşa edilen Debrecen Üniversitesinde kütüphane olarak hazırlandığını ve o suretle kullanıldığını gördüm.

Mevcut yerden azamî istifade, temizlik ve kolaylık.

Arşivin 37 mütehassıs arşivci ve memuru 15 hademesi vardır. Devlet arşivinde yukarıda işaret ettiğim türlü ve haddizatında birbirinden tamamen müstakil arşivler burada da ayrı ayrı yerlerde yerleştirilmiş ve her kısım salâhiyettar zevatın uhdesine tevdi edilmiştir. Arşivde bu suretle 7 şube mevcuttur. Bundan başka araştırmacılara mahsus bir salonu, 20 bin ciltlik bir kütüphanesi vardır ki bunların her ikisi de arşivin bünyesini tamamlayan iki müstesna varlıktır. Araştırmacılara mahsus salon alâkadarlara, kukukî bir mesele ile meşgul oluyorsa hakkı tesbit ve tevsik etmek, ilmî cepheden çalışıyorlarsa en sahih ve kat'î membaı sunmak

suretiyle cemiyetin ilim ve hukuk hayatında çok ehemmiyetli bir rol ifa ediyor. Bittabi oraya nezaret eden ve dokümanlar üzerinde tam bir vukuf sahibi olan salâhiyettar bir zat müşkilâtı olanları derhal tenvir etmektedir.

Filhakika arşivde mahiyet itibariyle iki türlü iş cereyan etmektedir. Birisi idarî iş, ki bütün teşkilât evvel emirde bu vazifeyi temin etmekle muvazzaftır: Herhangi bir resmi makamdan sorulan malûmat, istenilen evrak sureti veya fotoğrafı veyahut bizzat evrak herhangi bir vatandaşın ilmi veya hukukî bir maksada matuf bu yoldaki talebinin yerine getirilmesi arşivin alelâde resmî vazifesi, arşiv teşkilâtının birinci gayesidir. Arşivin diğer vazifesi, ilmi birer otorite olan arşivcilerin arşiv materyelleri üzerinde etüt yapıp onları ince bir tetkikten geçirerek milletinin mazisine ait herhangi bir noktayı aydınlatması, arşiv dokümanlarına dayanan ilmi eserler meydana getirmesidir. Bu ilmi vazife yalnız arşivciler tarafından değil bu yolda yürüyen herkes tarafından ifa edilegelmektedir. Bu suretle vücut bulan eserler ret ve cerhedilmesi mümkün olmıyan ve cemiyet hayatının seyrini adım adım takip edebilmek imkânını veren bir karakter taşımaktadırlar.

Arşive bazen de aynı zamanda ilmi ve hukukî mahiyette fakat siyasi bir gaye istihdaf eden mühim vazifeler tahmil edilmektedir. Tam orada bulunduğum esnada böyle bir vaziyet zuhur etti: Münih anlaşmasını müteakip macar ekalliyetlerinin yaşadığı ve üzerinde Macaristanın tarihi haklar iddia ettiği topraklar için Macaristan ve Çekoslovakya [\*] arasında müzakerata karar verildiği zaman Macar hükûmeti devlet arşivine şu yolda bir vazife verdi: Macarların vatan işgal etmesinden beri Macar kiralığına merbut olup ta harbi umumî nihayetinde Çekoslovakyaaya ilhak edilen şimali Macaristan sakinlerinin, Macar devlet arşivinde mevcut dokümanlara nazaran, (Macar ve Slav dilinde) muhtelif asırlarda hangi millete mensup oldukları bu mıntakadaki coğrafi isimlerin en eski kayıtlarda ne suretle zaptedildiğinin tesbiti. . . Arşiv bu vazife ile tavzif edildiği esnada arşivde diğer bütün faaliyet durduruldu ve bütün arşivciler istenilen bu vesikalari hazırlamaya başladı. Maamafih bu yoldaki tetkikat senelerce evvel başlamış ve bir kısım arşivciler tarafından bu vaziyette bulunan bazı vilâyetlerin insan ve yer isimlerinin neşredilerek birer vesika mahiyetinde ortaya konması işi yapılmıştı ki bu eserlerden bazı- larını aşağıda zikredeceğim.

[\*] Makale yazıldığı zaman Çekoslovakya devleti henüz yaşıyordu.

Arşivin hazırladığı bu vesikalar müzakere masasında şüphesiz ki en büyük rolü ifa edecektir. [\*] Arşivin muhtelif şubelerinde tetkikat yaptığım esnada, macar devlet arşivinde bu esaslı vazifelerin ne suretle ve ne derecede ifa edildiğini gördüm. Evvelâ şunu kaydetmeliyim ki macar devlet arşivi bugün her kısmında tam bir intizam manzarası göstermektedir. Bu intizam yalnız zahiri bir düzgünlükte değil, aynı zamanda materyelin yerli yerinde bulunması, muayyen olan yerinin arşivci tarafından olduğu gibi o mahzene bakan küçük memurca da bilinmesi ve yanlış bir yere konulmaması hususunda ciddi ve sağlam usuller ve tedbirler alınmasında da görülür. Arşivci herhangi bir fasciculus veya eserin hangi mahzende, hangi rafta olduğunun sarih yerini bilir. Çünkü bütün malzemenin arşivdeki duruş vaziyetini tesbit eden krokiler teksir edilerek her arşivciye verilmiştir. Macar devlet arşivinin teslim aldığı arşivlik evrak tamamen muntazam halde ve her seneye ait evrakın kayıt defteri ve kayıt defterlerinde alfabe sırasına göre yapılmış fihristler mevcut bulunuyordu ki bu itibarla Macar devlet arşivi çok talilidir. Bidayeti teessüsünden beri de mevcut materyel üzerinde uzun uzadıya meşgul olmak zarureti hasıl olmamıştır. İşte arşivin her şeyden evvel muntazam ve kullanışlı bir halde olması resmî muamelenin de emin ve seri bir şekilde ifasını temin etmektedir.

Meselâ Dahiliye Nezaretine eski aile adının tesbit veya asılzadeliğinin tescil edilmesi hususunda müracaat eden bir kimse nin istidası evrakı müsbiteleriyle birlikte fikir ve mütalea dermeyanı kaydıyla devlet arşivine geldiği vakit bu aile adı veyahut asılzade ailesi etrafında mukaddema cereyan etmiş muameleli evrakın - eğer mevcutsa - ve mevzuubahs aile dosyalarında buna müteallik vesaikin bulunması, tetkikiyle alâkadar zatır masasına gelmesi ancak bir saat meselesidir, ve o meselenin tetkik edilerek fikir ve mütalea bildirilmesi de yine asgarî bir zamana mütevakkıftır. Bu gibi meseleler ileride Türk arşivinde de mevzuubahs olacaktır. Şimdi kabul edilen soy adları kayıtları istikbalde herhalde bir çoklarını arşive başvurmağa sevkedecektir. Diğer bir iş, meselâ herhangi bir dava münasebetiyle hâkim o davada adı geçen arazinin kayıtlarını tesbit etmek ve ona göre hüküm vermek üzere herhangi bir eski vesikayı istediği zaman bu hususta meselenin

[\*] Filhakika bilâhare Viyana hakem kararı Macarların istedikleri ve arşiv tetkikati neticeleriyle de haklarını tevsik eyledikleri Kassa, Munkács, Ungvár gibi şehirleri onlara iade etmeye mecbur olmuştur.

icap ettirdiği sür'at temin edilmektedir. Nahiyelerin isminin tesbiti meselesinde idarî makamların, ilmî tetkikat maksadiyle üniversitelerin talep ettikleri vesikalar yine kısa bir zamanda kendilerine verilir. Devlet arşivi arşiv malzemesini ancak nezaretlere, alelumum hâkimlere ve ilim akademisi, üniversite gibi münhasıran ilmî bir mahiyeti olan müesseselere verebilir. Bu müddet iki aydır. İstenildiği takdirde uzatılabilir. Arşiv malzemesi gerek bina dahilinde ve gerek harice verilirken vesikanın zayi olmaması ve sağlam iade edilmesi hususunda hiçbir ihtiyatî tedbir ihmal edilmektedir. Burada şahit olduğum fevkalâde bir ihtiyat tedbirini zikredeceğim: Eylülün[\*] son hafatasında çok karışan Orta Avrupa yaziyeti ve yakın bir harp ihtimaline karşı macar devlet arşivi, kendi malzemesini hava taarruzlarına karşı korumak için seri ve ciddi tedabir almakta gecikmedi. Evvelâ arşiv binası askerî ve fennî bir mütehasıslar heyetine muayene ettirildi. Bu heyetçe binanın nisbeten zayıf ve yangına, inhidama karşı daha az mukavim duvarları tesbit edildi. Maamafih şunu kaydedeyim ki, bu bina Budapeştenin en sağlam ve hava taarruzuna en fazla mukavim addedilen binalarından birisidir. Bu tesbit üzerine bu taraflardaki evrak ve en eski, dolayısıyla en kıymetli vesaik raflarından alınarak daha iç tarafa ve tehlike ihtimali çok az duvarlar dibine nakledilerek bir araya yığıldı ve üzerleri kum torbalariyle örtülerek haricî muhitten tecrit edildi. Bundan başka pencereler yine kumlarla seddedilerek işial ve yangın tehlikesi haddi aşgariye indirildi. Şüphesiz ki Çekoslovak - Macar münasebetleri düzelinceye, arada bir anlaşma husule gelinceye kadar bu vaziyet böyle devam edecek, bu suretle bu vesaik üzerinde araştırma faaliyeti tamamen duracaktır. Arşivin günlük resmî vazifesi kırtasiyecilik zihniyetine saplanmadan muntazam bir surette cereyan ederken diğer taraftan arşivci ihtisası ve alâkası dahilinde olan sahada verimli ve önemli faaliyetini göstermekte, böylece ilim âlemi hergün yeni kıymetli bir eser kazanmaktadır.

Macaristandaki vergi ve arazi kayıtlarına dayanarak tesbit edilen yer isimlerinin muhtelif asırlardaki tarihi, muhtelif zamanlardaki iskân tarihi asırladelere, imtiyazlarına çiftçi ve köylülere karşı olan vaziyetlerine dair eserler, monografiler, orta zaman ve yeni zaman hukukî, içtımâî, iktisadî hayatını arşiv dokümanları tetkikatına göre izah... aile arşivlerindeki siyasî vesikaların metodik bir şekilde neşri, kritiği, tahlili... veyahut alelâde kaynak neşri..

[\*] 1938



Buna misal olmak üzere Macar devlet arşivindeki kıymetli ve alâhiyettar otoritelerin son senelerde vücade getirdikleri eserlerden mühim birkaçını zikretmek isterim:

Arşivin, muhtelif yazı şekillerinde yazılan, türkçe vesikalarile, bu hususta büyük bir vukuf ve salâhiyet sahibi bulunan sayın Profesör Dr. Fekete Lajos meşgul olmaktadır. Bu vesikalar buraya muhtelif membalardan gelmiştir. Evvelâ, Macaristandaki türk makamlariyle sıkı münasebette bulunan veya Erdelde resmî bir vazife sahibi olan macar asılzade aileleri nezdinde bulunup ta bilâhare, önce milli müze arşivine sonra, devlet arşivine intikal eden türkçe vesikalar vardır. Meselâ Rákóczi - Aspremont ailesi arşivindeki 79 türkçe vesika bunlardandır. Bunun üçü Tökhöly geri kalanı II. Rákóczi Ferenc'in istiklâl harplerine aittir. Maamafih bu vesaik arasında kendilerinin bilâhare Türkiyedeki ikametlerine ait bir şey mevcut değildir. Rákóczi ile alâkadar olanlar umumiyet itibariyle siyasi ve iktisadi mahiyettedirler. Siyasi karakter taşıyan evrak Rákóczi İstiklâl harbinin Babîali ile olan münasebetini tenvir ediyor. Bu münasebet, ehemmiyetli siyasi bir âmil veya askerî bir ittifaka müncer olmak derecesine varmış bulunmakla beraber, mücadelenin bütün safahatında dostane kalmıştır.[1]

Saniyen gene, milli müzede uzun zaman toplanan vesikalar ana kolleksiyonunu vücade getirip bilâhare devlet arşivine intikal eden müteferrik evrak vardır ki içlerinde türk hâkimiyeti devrinin muhtelif zamanlarında yazılmış fermanlar, beratlar [2] vesaire vardır.

Dr. Fekete'nin gerek devlet arşivinde ve Macaristanda diğer yerlerdeki [3] türkçe vesikalar ve gerekse Viyana ve Venedik

[1] Dr. Fekete Lajos: Rákóczi - Aspremont család levéltárának török iratai «Levéltári közlemények 1935»

[2] Bunlardan birini, II. Selimin Edirnedden 3 şubat 1568 de yazdığı bir beratı, Dr. Fekete neşrediyor: «Bevezetés a hódoltságí török diplomatikába Bp. 1926 Oklevelek 28».

[3] Bu münasebetle Macaristandaki diğer bazı türkçe vesikalar ve bunlara dair yapılan neşriyata kısaca temas etmek isterim:

I — Adetleri 537 olan ve içlerinde bir çok kıymetli kitaptan başka vakıfnameler de bulunan (Meselâ: Elhaç Kasımağa vakıfnamesi. Bundan bahsediyor: Dr. Fekete' Levéltári Közlemények 1925 sayfa 216). Macar İlim Akademisi türkçe el yazıları kolleksiyonu: M. T. A. török kéziratai.

II — Türkçe vesikaları ihtiva eden Macaristandaki arşivler ve müzeler arasında en zengini Gyöngyös şehri arşividir. Bu kolleksiyon 237 vesikadan ibaret, 1549 ve 1686 seneleri arasındaki zamana aittir. En ziyade şehrin, türk makamlariyle olan münasebetine, deruhte edilen ve edilecek olan taahhüt ve vazifelere temas etmektedirler. Dr. Fekete Lajos: Gyöngyös Város levéltárának török iratai Levélt. Közl. 1932, 1933 seneleri.

devlet arşivinde mevcut türk dokümanları hakkında yapılmış neşriyat üzerinde yaptığı uzun ve ince tetkiklerden sonra yazdığı «İstîlâ devrinin Türk diplomatğine dair» [4] eseri bu sahadaki büyük bir noksanı tamamlamaktadır. Sayın Profesörün, bundan başka, umumî tahrir defterlerine nazaran Budinin Türkler tarafından işgali akabinde ve yarım asır sonraki vaziyetinin mukayesesi hakkına ve Türk paleografisini alâkadar eden «Defter Kunde und Siyakat» adlı iki mühim eseri yakında neşredeceğini biliyoruz. Bizleri yakından ilgilendiren bu semereli mesai karşısında duyduğumuz memnuniyet şüphesiz çok büyüktür.

Baş direktör sayın Profesör Dr. Herzog József'in umumî arşiv meseleleri etrafındaki etütleri [5], baş arşivist sayın Profesör Dr. Kossányi Béla'nın Orta Avrupadaki muhaceret ve iskân mesele-

III — Debrecen şehri arşivinde bulunan 110 türkçe vesika gene Macaristandaki bir buçuk asırlık türk hâkimiyeti devrine ait olup ilk vesika 1555, son vesika 1690 tarihlidir. Bunlar Budin paşaları, Budin defterdarları, Szolnok sancak beyleri, kadıları, Eger kalesi kumandanları ve billhassa «Varadin» kalesinin sukutundan sonra burada bulunan Beylerbeyi, kadı ve hazine memurlarının imzasını taşımaktadır. Dr. Fekete Lajos: Debrecen Városának török oklevelei «Levélt. Közl. 1925.»

IV — Gr. Zichy ailesinin elinde de bir çok türkçe mektup ve vesaik mevcuttur. Bunlar XVII. asra ve İstolnii Belgrad'ın «Székesfehérvár» zaptından sonra has olarak tayin edilen ve bir çok köyleri ihtiva eden Kejar isimli mahalle aittirler. Burada sakin reyanın cizye, örfiye, tereke kaydı gibi vergilerden, iktisadî güçlük sebebiyle, bir müddet için affını bildiren fermanı hümayun, Budin Beylerbeyinin İstolnii Belgrad mutasarrıfına ve kadısına gönderdiği mektup, tahrirat vesairenden mürekkeptir. Bunlardan 12 tanesini Dr. Fekete «Levélt. Közl. 1924» te neşrettiği bir makalede tetkik etmektedir: «Török iratok a Gr. Zichy = Család birtokában».

V — Jászberény'deki türkçe vesikalar. Bunlardan birini Dr. Fekete «Bevezetés a hódoltságı török diplomatikába Oklevelek 18» adlı eserinde neşretmektedir. Bu vesika bu kasabaya ait bir kısım arazinin tasarrufu şartlarını bildirmektedir.

VI — Kecskemét şehrinin XVII. asra ait vesikaları ihtiva eden Turcica serisi.

VII — Budapeşte şehri arşivi Turcica serisi, Bunlardan başka da birçok yerlerde raslanan bu nevi kolleksiyonlarda, Viyana devlet arşivinde olduğu gibi, adetleri az olmakla beraber Kırım Hanlarına ait vesikalar da mevcuttur. Dr. Fekete: «Bevezetés a hódolt. Török diplomatikába Bp. 1926 LV».

[4] Dr. Fekete Lajos: Bevezetés a hódoltságı török diplomatikába Bp. 1926.

[5] Dr. Herzog József: Reformtörökvések az iratkezelés terén «Levélt. Közl. 1929».

— Magyar levéltari terminológia aynı mecmua. 1932 1-2.

— A Levéltar szervezete és hivatal története Bp. 1933.

lerine taallük eden tetkikleri [6], arşivist sayın Profesör Dr. Kaposy Janos'un san'at tarihi üzerindeki etütleri, arşivist Dr. Varga Endre'nin arşivde tatbik edilen prensipler hakkındaki tetkiki [7], ilk hatıra gelebilenlerdendir. Bunlardan başka Dr. Fekete Nagy Antal'ın «Szepes megye», Dr. Szabó İstván'ın «Ugocsa megye», Dr. Bakács İstvan'ın «Hunt megye» yukarıda bahsettiğim neviden arşiv tetkiklerine dayanan eserlerdir ki bunlar sayesinde tarihî Macaristandan bir kısım vilâyetlerin orta ve yeni zamanlardaki etnik ve iktisadî, içtimaî çehresi aydınlanmaktadır.

Macar devlet arşivi hakkındaki yazımızı bitirirken bugün hazırlık devresini yaşıyan, modern, ilmî, istifade edilebilir bir müessesese haline gelmek için gayretler sarfedilen, halihazırda ise ancak nüvesi bulunan Türk devlet arşivini, ne derecede büyük vazifelerin beklediğine, mükemmel ve muntazam bir hale gelebilmesi için ne kadar derin ve esaslı tedbirlerin alınması lâzım geldiğine işaret etmek istedik. Büyük türk milletinin şan ve şerefle dolu tarih sahifelerini kendi elimizle, kendi membalarımızdan yazmağa karar vermekte ne kadar titiz isek bu vâdide de yarınki muvaffakiyetten o derecede eminiz.

[6] Bu yazıda istifade edilen eseri : Dr. Kossányi Béla : A Magyar királyi országos levéltar Bp. 1938.

[7] Dr. Varga Endre : A proveniencia elve «Levélt. Közl. 1938».

